

===== *Kisantal Tamás* =====

/// A történelemelmélet terhe, avagy lehet-e barátság történelem és irodalom között, és ha igen, miért nem

„...egy előadása után a kérdésszekcióban azzal lőtt le egy öntelt fickót, aki húsz percen keresztül nyomott valami provokatív kérdést, hogy vállat vonva annyit mondott neki: »Hé, de hiszen ez csak egy elmélet! Miért veszed ennyire komolyan? Ha nem tetszik, keress másikat!«”

(Egy visszaemlékezés Hayden White-ra)

Két krónika Hayden White életéről és munkásságáról

== Krónika 1.

1953: Miután a University of Michiganen MA-fokozatot szerzett, a huszonöt éves Hayden V. White egy Fulbright-ösztöndíj keretében Rómába utazik, hogy a középkori pápaság történetét tanulmányozza. Itt ismerkedik meg az irodalomtörténész Mario Prazzal, akinek felkérésére megírja első eszmetörténeti és történetfilozófiai tanulmányait.

1955–1973: Miután 1955-ben megvédi középkori egyháztörténeti tárgyú disszertációját, White több egyetemen tanít, érdeklődése pedig az egyháztörténet felől egyre inkább a történetfilozófia felé mozdul el. Az 1960-as évek társadalmi lázongásai az egyetemeket is elérik, ekkoriban számos alkalommal tiltakoznak a diákok tanterv-reformot követelve, White pedig fiatal oktatóként támogatja ezeket a mozgalmakat. 1966-ban jelenik meg a *History and Theory* című történetfilozófiai folyóiratban egy tanulmánya, „The Burden of History” (A történelem terhe) címmel. A szöveg afféle kiáltvány, amelyben a szerző a megelőző félszáz évben a nyugati kultúrában megfigyelhető történelemellenesség magyarázatát a diszciplína konzervativizmusában véli felfedezni, és némi lázadó attitűddel elsősorban a kortárs művészet újításai felől kívánja megreformálni a történetírást.

1972: White bírósági panaszt nyújt be Edward M. Davis Los Angeles-i rendőrfőnök ellen, mivel szerinte a rendőrség beépített emberekkel figyeltet meg egyetemi órákat, jelentéseket készít az ott elhangzottakról, valamint egyetemi szervezetekhez csatlakozva ellenőrzi ezek tevékenységét. A Legfelsőbb Bíróság egyhangúlag White-nak ad igazat, ezzel precedenst teremtve Kalifornia államban az egyetemi politikai aktivitás rendőrségi felügyeletének visszaszorítása terén.

1973: A patinás Johns Hopkins University kiadónál napvilágot lát White addigi legvaskosabb kötete, a több mint tízéves munkával készített *Metahistory*. A könyvben White forradalmian új teóriát dolgoz ki a történelmi szövegek olvasására, ezzel új utat mutatva mind a kissé kifulladásban lévő analitikus történetfilozófiának, mind pedig a történettudománynak. A kor neves történetfilozófusa, Louis O. Mink alig pár héttel a mű megjelenése után ezt írja róla: „E könyv kapcsán minden olyan történésznek, aki reflexióval szemléli saját tevékenységét, újra át kell gondolnia, hogyan látja a történelmet.”

1978: Megjelenik White tanulmánykötete, a *Tropics of Discourse*. Ebben szerepel a szerző egyik legtöbbet idézett szövege, amelynek már a címe is provokatív: „A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás” (*The Historical Text as Literary Artifact*, a tanulmányt először 1974-ben publikálta, stílszerűen a *Clio* című folyóiratban). Ebben az időszakban White egyre szélesebb körben ismertté válik, igaz, nem feltétlenül a történészek közt, ám hatása és hivatkozottsága látványosan megugrik.

1980-as, 1990-es évek: Egyre több történész végzettségű kutató kezd foglalkozni a történetírás és a nyelv viszonyával, valamint a történelem diszkurzív összetevőivel. Munkáik, vizsgálódásaik egyértelműen White nyomdokain haladnak, még ha sokszor vitatkoznak is vele, ám legtöbbször elismerik, hogy a *Metahistory* és a szerző tanulmányai új utat nyitottak a történelemről való gondolkodásban. Bizonyos teoretikusok egyenesen a humántudományok „narratív fordulatáról” beszélnek, White-ot tartva e forradalom egyik vezéregyéniségének. Olyan neves tengerentúli és európai gondolkodók kezdenek foglalkozni a narráció és a nyelv történetírásán belüli funkciójával, mint az amerikai Dominick LaCapra, a brit Stephen Bann, a lengyel Ewa Domańska, a német Jörn Rüsen vagy a holland Frank Ankersmit. Emellett White eszméi lényeges hivatkozási pontok a kortárs kontinentális filozófia egyik legfontosabb művének, Paul Ricœur *Temps et récit* (Idő és elbeszélés, 1983–85) című háromkötetes korszakalkotó munkájának gondolatmenetében is.

1987: Újabb könyve jelenik meg, a *The Content of the Form*. Ahogy a tanulmánykötet címe is jelzi, White-ot a „forma tartalma” foglalkoztatja, vagyis az, hogy egy adott szöveg nyelvi-narratív összetevői milyen módon határozzák meg értelmezését, illetve miféle történelemképről árulkodnak. A kötet első felének tanulmányai egy-

értelműen a történetírássra koncentrálnak, rámutatva, hogy bizonyos korszakokban a múlt reprezentációját célzó munkák formális jegyei is történelemkoncepciókat közvetítenek. Vagyis White az 1960-as évek eszmetörténeti kutatásait viszi tovább, formalista megközelítése egyértelműen történeti tétellel bír.

1988: Megjelenik Linda Hutcheon *A Poetics of Postmodernism* című könyve. A neves kanadai kutató bevezeti a „történetírói metafikció” („historiographical metafiction”) fogalmát, amely gyakorlatilag a Hayden White-i teória alkalmazása a kortárs irodalmi művekre. Hutcheon szerint a történettudományban lezajlott fordulat egyfajta „korjellemző”, amely az irodalomban is megfigyelhető: a kortárs regények ugyanúgy a múlt szövegszerűségét és a történelmi események szabad értelmezhetőségét hangsúlyozzák, mint a közelmúlt történelemelmélete. Néhány évvel később *History and Topology* (1994) című könyvében a holland Frank Ankersmit a téma „másik oldalát” járja körül, rámutatva bizonyos kortárs történetírói szövegek posztmodern jegyeire.

1992: A Saul Friedländer szerkesztette *Probing the Limits of Representation* című tanulmánykötet egyik tanulmányában White a relativizmus és a szélsőjobboldali ideológiák rokonságával kapcsolatos kritikákra válaszolva bevezeti a „modern esemény” („modernist event”) fogalmát, amelyben saját eddigi nézeteit továbbfejlesztve és újragondolva arra helyezi a hangsúlyt, hogy a modernitás bizonyos, társadalmilag meghatározó eseményeinek adekvát ábrázolására a modern és a posztmodern irodalom eszközei a legalkalmasabbak. Ezzel tulajdonképpen *A történelem terhe* konklúzióját szövi tovább a kortárs irodalomtudományos eredményeket beépítve. White-ot egyre kevésbé a történettudomány és egyre inkább a történeti tudás és a történelemmel kapcsolatos társadalmi diskurzusok foglalkoztatják, diszciplináris határokon túllépve igyekszik szélesíteni korábbi vizsgálatait.

1997: Megjelenik a *Rethinking History* című folyóirat első száma. Az orgánium kifejezetten a történelemelmélet legújabb kérdéseit, illetve az újabb teoretikus eredményekkel számot vető, kísérletező jellegű történetírást elemző cikkeket, recenziókat közöl. Bár maga White összesen csak hét tanulmányt publikál a folyóiratba, 2023-ig több mint háromszáz cikk foglalkozik vele – vagy legalább hivatkozik valamelyik szövegére.

1990-es évek vége, 2000-es évek eleje: White két tanulmánykötetet publikál: 1999-ben jelenik meg a *Figural Realism*, 2010-ben pedig a mintegy ötven év esszéiből összeválogatott *The Fiction of Narrative*. Az utóbbihoz írt előszóban a szerző bevallja, hogy hajdan azért választotta a történettudományt, mert azt hitte, a történelem „valóság”, ideológiamentes. Ebben azonban csalódnia kellett, sőt szerinte a historiográfia szcientizmusa maga is ideológia, amely köldöknézésre, apátiára,

a társadalmi cselekvéstől való elfordulásra sarkall. Nem így a modern irodalom, vallja a szerző, amely sokkal közelebb hoz minket történetiségünkhöz, mint a történeti diszciplína.

2007: Megjelenik a *Manifestos for History* című tanulmánykötet, amelyben elsősorban a *Rethinking History* körüli szerzők fejtik ki véleményüket (vagy fogalmaznak meg kiáltványokat) a történettudomány átalakításával, autentikus folytatásával kapcsolatban. Az utószóban Hayden White mintegy a mozgalom szellemi atyjaként igyekszik kontextusba helyezni a manifesztumokat, és a tanulmány végén ismét hitet tesz a történeti szemlélet tudományon kívüli bővítése, illetve a kortárs szép-irodalom történelemképének fontossága mellett.

2014: Megjelenik a *The Practical Past*. Ez lett White életében kiadott utolsó tanulmánygyűjteménye. A címadó esszében a szerző élesen elkülöníti a történészek által tanulmányozott történeti, valamint a más közegekben – a közösségi emlékezetben, a kulturális örökségben, a művészetekben stb. – megjelenő gyakorlati múltképet. Míg az első alapvetően tudományos kritériumokat és sztenderdeket követ, addig a gyakorlati múlt morális jellegű, az adott társadalom (azaz a mindenkori jelen) múltához és a történetiséghez való etikai viszonyára épít. A kötet szerteágazó tanulmányai elsősorban ezt a – szigorúan vett történelmi diszciplínán kívüli – múltkonceptiót járják körül.

2014: Napvilágot lát a *Metahistory* negyvenéves évfordulós kiadása.

2018: Hayden White halála. Nemcsak tudományos berkekben emlékeznek meg a szomorú eseményről, hanem sok napilap is cikket közöl a tudós munkásságáról. White műveit számos nyelvre lefordították, és többek közt angolul, németül, lengyelül, spanyolul és portugálul jelentek meg monográfiák róla és műveiről. Egy évvel később egyik tanítványa, a lengyel Ewa Domańska visszaemlékezésében így ír White-ról: „Egy lázadó, aki arra bátorított, hogy szabadítsuk fel magunkat a történelem terhe alól.”

= = = Krónika 2.

1953: Miután a University of Michiganon MA-fokozatot szerez, a huszonöt éves Hayden V. White egy Fulbright Ösztöndíj keretében Rómába utazik, hogy a középkori pápaság történetét tanulmányozza.

1955: Leadja és megvédi doktori értekezését, amelynek címe: *The Conflict of Papal Leadership Ideals from Gregory VII to St. Bernard of Clairvaux with Special Reference to the Schism of 1130* (Nézeteltérés a pápai vezetői elvek körül VII. Gergelytől Clairvaux-i Szent Bernátig, különös tekintettel az 1130-as egyházszakadásra). A disz-

szertáció bőséges forrásanyagot mozgósít, elsősorban a Max Weber-i szociológia metodológiáját és terminológiáját alkalmazza, és viszonylag szép szakmai sikert arat.

1955–1973: White ebben az időszakban több egyetemen tanít az egyháztörténet és az eszmetörténet megbecsült kutatójaként. Fontosabb publikációi is leginkább eszmetörténeti jellegűek: 1966-ban a *The Emergence of Liberal Humanism* társszerzője, 1973-ban pedig megjelenik összefoglaló áttekintése *The Graeco-Roman Tradition* címmel. Az 1960-as évek derekán egy rövid, nagyjából kétszáz oldalas mű írásába kezd a 19. századi történetírásról. Első változatát Carl Schorske dobja vissza, majd a jelentősen kibővített végső szöveget több kiadó is visszautasítja.

1973: Végül a Johns Hopkins University kiadójánál megjelenik a *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Itt sem volt könnyű a kiadás, a két peer-reviewer egyike, a korszak vezető történetfilozófusa, Maurice Mandelbaum egyáltalán nem lelkesedett érte. A másik bíráló, Lionel Gossman eszmetörténész és irodalmár később, a mű hatástörténetét látva némiképp megbánja támogatását.

1974–1977: Szórványosan jelennek meg ugyan recenziók a könyvről, de nem arat kirobbanó sikert. A publikáció utáni évben például egyetlen olyan jelentősebb kritika születik, amelynek történész a szerzője. A recenzens méltatja ugyan White nézeteinek újszerűségét, konklúziójában azonban a szemléletmód – ti. a történeti tudásnak a nyelvre és a poétikára való redukciója – veszélyességére hívja fel a figyelmet.

1978: Megjelenik White tanulmánykötete, a *Tropics of Discourse*. A mű már az alcímében is (*Essays in Cultural Criticism*) hangsúlyozza eltávolodását a történettudománytól. Valóban, néhány, a történelem formái jegyeit vizsgáló szövegen kívül inkább olyan filozófiai és irodalomelméleti jellegű problémákra koncentrálnak, mint például Benedetto Croce Vico-kritikája, Michel Foucault műveinek tropológiai dimenziói vagy a kortárs irodalomtudomány állapota. A történészi szaklapok gyakorlatilag negligálják is a művet, mindössze a *Journal of Modern History*-ban jelenik meg róla 1980-ban egy rövid recenzió, amely ráadásul közösen ismerteti White könyvét James M. Curtis *Culture as Poliphony* című munkájával, a cikk végén kerek pereg kimondva: a két mű közül a recenzens Curtis munkáját tartja jelentősebbnek.

1980-as, 1990-es évek: Számos történész bírálja White álláspontját. Legfőbb vádjuk, hogy a szerző elkülöníti egymástól a (szerinte) megismerhetetlen történelmi valóságot és a (szerinte) óhatatlanul torz és ideologikus történetírást. Egy ausztrál történész, Keith Windschutte egyenesen a „történelem meggyilkolását” veti a White és mások fémjelezte posztmodern irányzatok szemére. Emellett olyan történészek is kritizálják, akiknek munkáit maga White és követői próbálnak meg saját táboruk-

hoz kapcsolni. Az olasz mikrotörténelem egyik legjelentősebb kutatója, Carlo Ginzburg például rokonságot lát a *Metahistory* szerzőjének munkássága és egyes fasiszta gondolkodók tézisei között, a francia kultúrtörténet-írás fontos alakja, Roger Chartier pedig egy tanulmányában négy pontban bírálja White-ot, többek közt a történelmi relativizmus és a holokauszttagadó attitűd veszélyes rokonságára rámutatva.

1987: Újabb könyve jelenik meg, a *The Content of the Form*. Habár alcímében szerepel a „történelmi” szó (*Narrative Discourse and Historical Representation*), ennek ellenére az előző tanulmánykötethez hasonlóan ez is sokkal inkább sorolható a kortárs irodalom- és kultúraelméletet vizsgáló munkák közé, mint a történettudomány körébe. Amikor White történelemről beszél, leginkább más történészek munkáját elemzi és kritizálja. Nem véletlenül jegyzi meg ugyanebben az évben Allan Megill egy cikkében, hogy White az 1970-es évek közepe óta javarészt „fekete báránynak” számít a szaktörténészek szemében.

1991: White-ot az American Academy of Arts and Sciences tagjai közé választják. Az egyesület honlapja szerint a tudós kutatási területe az irodalom- és a nyelvtudomány.

1992: A Saul Friedländer szerkesztette *Probing the Limits of Representation* című tanulmánykötet egyik szövegében White megpróbál válaszolni a relativizmus és a szélsőjobboldali ideológiák hasonlóságával kapcsolatos kritikákra. Egy új fogalom, a „modern esemény” („modernist event”) bevezetésével igyekszik kibújni a vádak alól. A teória szerint bizonyos modern események (mint a holokauszt, más 20. századi genocídiumok, katasztrófák) determinálják saját ábrázolásmódjukat. Az elmélet sokak számára nem túl meggyőző, hiszen ezzel a szerző saját korábbi gondolatainak (vagyis a történelmi események szabad reprezentációjának) mond ellen.

1995: Egy interjúban Hayden White elmondja, hogy manapság már nem sok történettudományos művet olvas, sokkal inkább érdeklődik a filozófia, valamint a modernizmus és a posztmodern szépirodalma.

1990-es évek vége, 2000-es évek: White egyre messzebb távolodik a történettudománytól, és a történészek is egyre messzebb távolodnak White-tól. A mozgalom által „kísérletezőnek” vagy posztmodernnek tartott történészek (például a mikrotörténelem vagy az új kultúrtörténet-írás képviselői) javarészt visszautasítják e címkét, sőt hevesen kritizálják White és társai relativizmusát. Az ekkoriban megjelent White-könyveknek már szinte semmilyen hatása nincs a történettudományon belül.

2018: Hayden White halála. Nemcsak tudományos berkekben emlékeznek meg a szomorú eseményről, hanem számos napilap is cikket közöl a tudós munkásságáról. A legtöbb cikk alapvetően a *Metahistory* és az 1970-es, '80-as évek esszéinek gondolatmenetét ismerteti, elsősorban a történetírói szövegek fikcionalitására és a történelem konstrukciójellegeré téve a hangsúlyt.

2018–: Bár szórványosan megjelennek még White-tal és a narrativitással foglalkozó tanulmányok, esetleg könyvek, ám beigazolódni látszik, hogy a teoretikus gondolatai maguk is csupán egy történeti korszak, intellektuális divat termékei voltak. Például a legfontosabb angolszász történetelméleti orgánus, a *History and Theory*, amelyben a legtöbb írás évtizedig a narrativista nézőpont problémáit boncolgatta, az utóbbi néhány évében már elvélve közöl ilyen jellegű cikket. Mostanában a legújabb szellemi irányzatok (vagy inkább divatok) szerepelnek a lapban: az antropocén problémái, a nem emberközpontú történettudományos irányzatok (környezettörténet, állattörténet stb.), a mesterséges intelligencia kihívása és ehhez hasonló témák.

= = = Csín és bín, avagy a kísérleti történettudomány esete az akadémiai élettel

Ha jól emlékszem, Budapesten, a CEU-n volt egy konferencia valamikor a 2000-es évek elején, ahol az egyik szekcióban (nem vagyok benne biztos, de talán Hayden White elnökölt) egy előadó, Alun Munslow azt mondta: szeretné megérni, hogy valaki történelem szakon képregényformában adja be a PhD-értekezését – és el is fogadják azt. Azóta eltelt pár év, a világ nem lett jobb hely, sőt: a CEU elköltözött, Munslow és White sincs már az élők sorában, és nem tudok róla, hogy bárki képregény-disszertációt írt volna. Nyilván technikai okai is lehetnek: rajztudásomból (pontosabban annak hiányából) adódóan esélyem sem lenne e cikket képregényben prezentálni. Meg persze azt is nehéz volna elképzelni, hogy mutatna, mondjuk, egy flamand falvak késő középkori agrárviszonyairól szóló értekezés képregényben, és jó eséllyel kevés kiadó látna fantáziát Braudel *Földközi tenger*-könyvének rajzos adaptációjában. Munslow azonban bizonyára nem ezekre a problémákra gondolt, hanem arra, hogy az akadémiai szféra finoman fogalmazva nem túl toleráns a formai kísérletezgetéssel. Vagy legfeljebb akkor, ha szerzője már befutott kutató, bebizonyította, hogy ismeri tudománya csínját-bínját. Nemcsak a bín, vagyis a kutatói metodológiát, hanem a csínt, azaz az akadémiai írásmód tudományosságát, lábjegyzetelési metódusát, száraz érvelésmódját is. Hiszen a csín egyik központi eleme, hogy minél kevesebb legyen belőle: legyünk tudományosak, ne szaporítsuk a szót, ne díszítgessünk. Kísérletezni meg pláne ne! Főleg, ha valamilyen nyugati (angolszász) folyóiratba írunk: legkésőbb a második bekezdésnél mondjuk ki, mi a tézisünk, a tárgyalásmód legyen puritán, ne dobálózzunk a felesleges jelzőkkel, a végén foglaljuk szépen össze az eddigieket, vonjuk le a következtetéseket, aztán reménykedjünk, hogy a peer-reviewer kegyes lesz hozzánk, és nem íratja át az egészét. Aka-

démiai előmenetelünkhöz pedig kellene a publikációk, minél tekintélyesebb helyen jelennek meg, annál jobb, folyamatos áldozatot kell bemutatnunk МТМТ-istennek. A tudományos próza kigyója ennen farkába harap: azt csináljuk és úgy csináljuk, amit és ahogy elődeink csináltak.

Félreértés ne essék, most nem a belbecsről beszélek, hanem a külcsínről. Egy akadémikus nyelven megírt munka is lehet izgalmas, érdekes, vagyis régen rossz, ha ezek közül egyik sem. Azt is tudom, hogy túlzok, hiszen valamennyi mozgásterünk a csínban is van, lehetünk jó stílusúak – legalábbis amíg az (a szerkesztő szerint) nem válik öncélúvá. Hayden White, a történettudomány egyik legnagyobb enfant terrible-jeként lett elkönyvelve, aki fenekestül felforgatott mindent azzal, hogy a diszciplínát a szépirodalommal rokonította. „A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás” – így hangzik White eredetileg 1974-es cikkének címe, amely többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy a történész óhatatlanul is irodalmi formákat használva hozza létre a múltbeli események egy adott értelmezését. Ha azonban elolvassuk White szövegeit, akár ezt, akár az egy évvel korábban megjelent, az elméletet megalapozó *Metahistoryt*, vagy bármi mást a szerzőtől, látható, hogy maga White formai téren a legkevésbé sem lépett ki az akadémiai komfortzónából. Jól megírt értekezések, mindegyiknek van eleje, közepe és vége, tézise és konklúziója, számos lábjegyzete – szóval minden, amit egy tisztességes tudományos szövegtől elvárunk. Sok belbecs, kevés külcsín. Alun Munslow szövegei nemkülönben (bár White-hoz képest a belbecs jóval kevésbé innovatív, de a stílus nála is ugyanúgy megmarad a jól bevált sztenderd mentén). Sőt, a legtöbb teoretikus igencsak hagyományos akadémiai nyelven és formában írta meg, hogy a tudományos diskurzus hamis illúziót kelt, az irodalom pedig felszabadít.

A legfőbb kérdés és probléma szerintem nem annyira a történész szövegén belül nyilvánul meg, hanem a szöveg és a befogadó viszonyában. Magyarul, amikor egy történelmi munkát a kezembe veszek, adott előfeltevéseim vannak, várok valamit a szövegtől – a történetírás lényegében véve ugyanolyan *műfaj*, mint a krimi, a szakácskönyv vagy a romantikus regény. Úgy értem, a műfajelmélet egyik legnagyobb közhelye, hogy egy adott zsáner alapvetően kijelöl bizonyos olvasási kódot és olvasói attitűdöt. Jorge Luis Borges krimiről szóló esszéje például rendkívül szórakoztatóan bemutatja, mi lenne, ha a *Don Quijotét* olyasvalaki kezdené olvasni, aki azt hiszi, krimit vett a kezébe. Már az első soroktól nyomokat keresne, figyelné, ki lesz majd a potenciális áldozat, a felvázolt helyzet hogyan alakul majd bünténnyé. Ha szakácskönyvet veszek, örülök, ha jó a stílusa és szellemes, de első-sorban jókat akarok főzni belőle, vagyis *használok* valamire. (Esterházy Péter jó két évtizede recenziót írt Vánca István szakácskönyvéről. A kritika Vánca munkáját szöveggént, irodalmi alkotásként vizsgálta, és rajta keresztül a főzéshez kapcsolódó szertartásainkat, morális és esztétikai viszonyunkat mutatta be – bölcsen és szellemesen, ahogy Esterházytól megszokhattuk. Pont akkor került azonban elém a szöveg, amikor néhány nappal előtte megfőztünk otthon egy Vánca-receptet, és

nem sikerült valami jól. Nem lett finom, pedig követtük a receptet. Talán bennünk volt a hiba, talán a szövegben – többségében jók szoktak lenni a Vánca-ételek, némelyik családi kedvenc lett –, de a balsiker apropóján azt éreztem: Esterházy csak egy dologban tévedett, de abban nagyot. Vánca szövege nemcsak szellemes, jól megírt esszesorozat a főzésről, hanem elsősorban szakácskönyv, vagyis pragmatikai funkciója van: ha megfőzök egy receptet, legyen finom. A szerző például sosem ír mennyiségeket, mert feltételezi, hogy aki olvassa, már tud főzni.) Ugyanígy a történetírás is műfaj, olyan olvasót feltételezve, aki ismeri a zsáner szabályait, és elvárásait is ezekhez igazítja.

Sokelemű a játszma, ismerjük jól. A tudományos világban vállaljuk, hogy egymásnak írunk, szövegeinket várhatóan csak pár kollégánk fogja elolvasni (első publikációnkat talán még az anyukánk is, de ő hamar megunja). Betartjuk a szabályokat, nem kísérletezünk, cserébe kapunk remek munkát, zsíros fizetést, nagy társadalmi megbecsülést. Vagy legalábbis sok munkánk lesz, a fizetésünk meg olyan, amilyen. A társadalmi megbecsülésünk... Régen, amikor hazalátogattam szülőfalumba, megszoktam, hogy folyamatos csalódást okozok az ismerőseimnek. Történész vagyok, tehát tudom, mikor mi történt. Irodalmár is vagyok, tehát mindent olvastam. „Milyen történész/irodalmár vagy, hogy még ezt sem tudod/olvastad?” – hangzott fel az állandó kérdés. Vagyis a történésztől alapvetően azt várják el, hogy tudják, mi történt. Wie es eigentlich gewesen, hogy Ranke sokat idézett mondatát citáljuk, amely minden White-ot követő elméletíró egyik kedvenc idézete lett, bebizonyítván a maxima naivitását.

Mostanában a történészek között állandó téma, hogy mit kezdjünk az egyre látványosabb társadalmi pozícióhanyatlással. Azzal a jelenséggel, amit az angolszász világban „public history” névvel illetnek: vagyis a szakmán kívüli, nem szakmabeliek által művelt és nem is nekik szóló történelemmel – a hol ilyen, hol olyan színvonalú, ám egy „rendes” történészi munkánál sokszor több példányszámban vásárolt történelmi témájú könyvektől a televíziós dokumentumfilmeket át az összeesküvés-elméletekre építő és/vagy nyíltan ideológiai célokat szolgáló múltmagyarázatokig. Az egyetlen általam ismert jelentősebb képregény formájú történelmi munka is inkább ehhez a szférához tartozik, Youval Noah Harari nagy ívű áttekintésének, a *Sapiens*nek létezik rajzos adaptációja. Sokan vizsgálták a témát, és megállapították, hogy a public history alapvetően a közösségi emlékezetet szolgálja ki, a történettudomány feladata pedig az lenne, hogy kritikai fórumot biztosítson ehhez, kiigazítsa, helyes irányba terelje. Miközben látjuk, hogy a nép, az istenadta nép, köszöni, de nem mindig kér a kritikából, őt aztán ne terelgesse senki, különben is, honnan vesszük, hogy nekünk van igazunk. Hiszen az igazság vagy odaát van (és megismerhető, csak mi, intézményesült hatalmi helyzetünknel fogva igyekszünk elferdíteni), vagy nincs is igazság, csak narratívák, értelmezések vannak, akkor meg miért ne lehetne az övék pont olyan jó, mint a miénk. Ráadásul, mivel csak minket kötnek a fránya intézményi szabályok, nekünk kell száraznak, unalmasnak lenni, jegyzetek-

kel telezsúfolni szövegeinket, aztán még csodálkozunk, hogy nem bennünket vásárolnak és olvasnak. Ha meg kísérletezzünk vagy elméletieskedünk, csak az derül ki, hogy lényegében fogalmunk sincs, mi is történt valójában, még saját elbeszélésünk igazában sem hiszünk. Kinek kell egy történész, aki még abban sem hisz komolyan, hogy ő maga tudja, mi történt?

Akkor mi a megoldás? Kísérletezzünk, vagy ne? Rajzoljunk képregényt, írjunk verseket, legyünk sokhangneműek, merüljünk el történelmi szereplőink tudatában? Csak hát itt is hátrányból indulunk, mert ezek is külön szakmák. Összeizadhatok néhány limericket, hexametert vagy haikut, mondjuk ilyeneket:

Volt egy férfi, neve Hayden White,
Összehordott tücsköt és bogárt.
A történelem fikció!
Ez nem kontradikció!
Sok történésznek ez tényleg fáj.

Régiak élete, végzete nem lesz historikává
Fikcionális az, és egy narratológikus eszme.

Mi történt? – kérded.
Semmi se biztos, hiszen
fikció a múlt.

Egyrészt, egyik versikém sem túl szakszerű, Hayden White elmélete ennél azért csöppecskét összetettebb. Másrészt, rímeim olykor megdöccennek, a ritmus sem tökéletes, ezt a mesterséget sokkal jobban művelik mások. Lehetünk másodrendű írók, gyenge költők, nem túl jó képregények rajzolói. Vagy, ahogy néhány kollégánk tette és teszi, írhatunk szépirodalmat is, némileg elkülönítve a szakmai és az írói éntünket. Esetleg valamilyen hibrid műfajjal próbálkozunk, olyan történetírást művelve, amely túllép az akadémiai komfortzónán: fiktív elemeket rakunk a szövegbe, személyes hangnemet csempészünk bele stb., azaz *regényszerűbbé* formáljuk, és reménykedünk, hogy ami Simon Schamának vagy Robert Rosenstone-nak sikerült, az nekünk is összejön: elismer a szakma (vagy legalább a *Rethinking History* cikkeiben mi is példák leszünk majd a posztmodern történetíráásra). Persze a valószínűbb az, hogy ha ilyet írunk, azzal egyszersmind bevállaljuk, hogy szövegünkre a kutya se fog hivatkozni (már aziránt is szkeptikus vagyok, hogy esszém felfelé viné az MTMT-isten szentélyének legszentebb bugyrát: a citációs táblázatot).

Talán rosszul van feltéve a kérdés. A legtöbb elméletíró eleve evidensnek veszi, hogy a történetírásnak az irodalmat kell követnie, illetve az irodalom mércéi a historiográfiára is alkalmazhatóak. Bizonyos mércék nyilván igen, s White-nak köszönhetjük, hogy legalább fél évszázada nemcsak az üzenetet tekintjük fontosnak, ha-

nem a médiumot is: a nyelvet, a narratív szerkezetet, a retorikai eszközöket. De azt sem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az elméletek javarészt az irodalomtudományból jöttek, és egy olyan korszak termékei, amely a humaniorák metatudományaként képzelte el a nyelvészetet és az irodalomelméletet. White maga is elismerte, hogy a *Metahistory* korának terméke, a strukturalizmus ideje alatt született – némi megkésettiséggel, tehetnék hozzá, hiszen az 1970-es évek elején az irányzat már lecsengett, legfőbb európai képviselői már a „poszt” szférába léptek. A strukturalizmus zárójelbe tehetette a szövegen kívüli szférákat, és kétségkívül múlhatatlan érdemei voltak a szövegek vizsgálatát elősegítő nézőpontok és módszertan létrehozásában, ám ekkorra már éppen francia kidolgozói mutattak rá legfőbb hiányosságaira: a szöveg izolálásának problémájára és a külső szférák (az olvasó, a társadalmi környezet, a kultúra stb.) fontosságára az értelmezés folyamatában. Feltehető tehát a kérdés, hogy miért is kellene az irodalmat mindenek feletti mércének tekinteni a történetírás számára is. Hiszen más intézményrendszer van mögötte, amelynek mások az elvárásai, és teljesen eltérő olvasói attitűdök kapcsolódnak hozzá.

White és számos későbbi követőjének egyik mesternarratívája így hangzik: hajdan, az idők kezdetén történelem és irodalom még kéz a kézben jártak, retorika és tudomány még együtt, egymást szolgálva működtek. Aztán, valamikor a 19. században bekövetkezett a nagy törés: elváltak útjaik, a történelem elszakadt, önállósozott, ment a maga útján, távolról integetve az irodalomnak, akit továbbra is nagyra becsült és csodált ugyan, de többé már nem vállalt vele közösséget. Eközben ő maga bőszen ápolgatta a realizmus örökségét, fennen hirdetve, hogy a realizmus nem egy korszak írásmódja, irodalmi eszménye volt, hanem a valóság ábrázolásának egyetlen megfelelő módszere. A Paradicsom kapui bezárultak, nem őrzi ugyan kerub, de nem is kell: az irodalom is másfelé vette az irányt, fejlődött, meghaladta a klasszikus realizmust, mindig reagált korának problémáira, sudár ifjává (vagy világszép leánnyá – ki-ki válasszon, melyiket akarja inkább) érett, s azóta is itt van velünk, továbbra is sudár/világszép és legfőképp ifjú. Nem így a történelem, aki elmerült tudományoskodásában, a tények bűvkörében a valóságot kergetve egyre öregebb és terméketlenebb lett, s az emberek mindinkább elfordultak előle.

Nem nehéz e mesében vagy mítoszban White 1966-os klasszikus esszéjének, *A történelem terhének* gondolatmenetét észrevenni. Később ehhez még némi politikai felhang is társult, kiemelve, hogy a szakadás pont akkor következett be, amikor megszülettek a nemzetállamok, és a történelem e konstelláció szolgálatába állt, a maga idejében igen nagy haszonnal, később azonban már inkább problematikus. Tudom, hogy kissé (nagyon) leegyszerűsítettem White narratíváját, bár nem jobban, mint ahogy például ő leegyszerűsítette a történetírói elbeszéléseket, mindössze négy stratégiára (románc, komédia, tragédia, szatíra) redukálva azokat. Ezzel együtt akkor, abban a történelmi-társadalmi közegben komoly tételt bírt egy ilyen mitikus elbeszélés, a történetírás szövegszerűségének hangsúlyozása, valamint az is gesztusértékű volt, ahogy a modern irodalom formai újításait a történettudomány-

ra is alkalmazhatónak tartotta. Vagyis White ekkori szövegei többfrontos harcot vívtak: a *Metahistory* a történetírás elmélete és története (hiszen eredetileg historiográfiai áttekintésnek indult), az erősen kifulladásban levő analitikus történetfilozófiai vitákhoz való csatlakozás (lásd az *Előszó* történelmi magyarázat-modelljeit), valamint a diszciplína átalakítását szorgalmazó forradalmi gesztus. Mondhatnánk utópisztikusnak is, amennyiben történelmet és irodalmat vissza akarta vezetni egymáshoz.

Persze ez csak az egyik lehetséges történet és értelmezés. Hogy mi is történt valójában, többféleképp elmesélhető. Esszém legelején kétféle krónikában próbáltam meg bemutatni Hayden White pályafutását és a *Metahistory* hatástörténetét. Az ötletet egyébként loptam, méghozzá egy regényből: Julian Barnes *Flaubert papagája* című művének (*Flaubert's Parrot*, 1984) egyik fejezetében több krónikában írja le Flaubert életét, szigorúan a reális tényeket felsorolva egyszer siker-, majd bukástörténetként. A szövegre minden bizonnyal hatott White elmélete – maga Barnes ugyan tagadta, hogy ismerte volna a kortárs teóriákat (amit vagy elhiszünk neki, vagy nem, én a magam részéről élnék a kételkedés jogával). Bár talán (remélem) az általam felvázolt kétféle krónika narratívái magukért beszélnek, de hátha nem: az első az amerikai gondolkodó forradalmár attitűdjét és műveinek széles körű hatását hangsúlyozza, míg a második White-ot szaktörténésznek tekintve, szigorúan a diszciplína keretei közé helyezi munkásságát, a *Metahistoryt* és a narrativizmust pedig afféle múltó intellektuális divatként ábrázolja. Lehettem volna radikálisabb is, és a konspirációs elméletek logikája mentén a White-életműhöz legfeljebb távolabbról kapcsolódó társadalmi, kulturális jelenségeket is bevonhattam volna a történetekbe. Például az elsőhöz rendelhetnék több 1960-as évek végi, 1970-es évek eleji diákmozgalmi vagy ellenkulturális eseményt, még jobban kidomborítva White lázadó, „rock and roll” attitűdjét. (Amikor életemben egyszer személyesen találkoztam vele, 2004-ben, PhD-hallgató ifjoncként a CEU folyosóján cidrizve vártam a „nagy öregre” – 76 éves volt ekkor –, és legnagyobb megdöbbenésemre egyszer csak az egyik irodából kiperdült egy magas, virgonc amerikai úriember, aki fülbevalót viselt.) A másodikhoz például még erősebben felhozhatnám a holokauszttagadás korabeli szerepét. Vajon véletlen-e, hogy Robert Faurisson éppen a *Metahistory* megjelenésével egy időben írta első holokauszttagadó szövegeit? (Szerintem egyébként az: a Faurisson-féle holokauszttagadás mögött semmiféle relativista attitűd nincs, a francia szerző episztemológiájában leginkább pozitivista volt, azzal az apró megkötéssel, hogy a perverzió netovábbjaként egy sajátos antiszemita-náci tényfetisizmust valósított meg. Csak a tények számítanak, tény pedig az, amit ő ténynek tart. Annyiban azonban akár összekapcsolhatjuk őket, hogy White-ot és mindenféle relativizmust sokan éppen az összeesküvéselmélet-elvű áltörténészek, holokauszttagadók, „kitalált középkor”-próféták, „alternatív tényekben” hívók megjelenése miatt kritizálták. Bizonyára tényleg van némi összefüggés e mozgalmak népszerűvé válása és a teljesen félreértett relativizmus között. E narratíva szerint nem

a történelem és az irodalom szétválása jelentette a bűnbeesést, hanem éppen az, hogy a történelmet az irodalomhoz próbálták kapcsolni. Hiszen ha nincs valóság, csak elbeszélések vannak, akkor az „alternatív tények” ugyanúgy létjogosultak, mint a valódiak.)

Az mindenesetre mindkét kronológiából látható, hogy ha volt olyan szándéka White-nak, hogy újra összekapcsolja a történelmet és az irodalmat, ez legfeljebb felemás sikert ért el. A történészeknek esze ágában sem volt formai kísérletezgetésekre, irodalmiaskodásra pazarolni az idejüket, sőt, ahogy korábban már emlegettem, magának White-nak sem. Az írókat annál inkább megfertőzte a történelmi relativizmus és az önreflexió vírusa: az 1970-es évektől jöttek a nagy történelmi metafikciók: Umberto Eco, E. L. Doctorow, Julian Barnes, Graham Swift, J. M. Coetzee, Laurent Binet vagy nálunk (picit megkésve, de törve nem, az 1990-es évektől) Háy János, Láng Zsolt és Márton László regényei. Ha valaki azt kérné tőlem, mutassak olyan szöveget, amely alapvetően a történelemtől szól vagy bizonyos történelmi eseményeket ábrázol és értelmez, emellett bátran kísérletezget a formával, teret hagy az önreflexiónak, inkább adnám a kezébe Barnestól a *Világ története 10 és fél fejezetben*, az *Anglia, Angliát* vagy Binet-től a *HHhH*-t, mint bármilyen mikrotörténelmi esettanulmányt vagy akár Simon Schamának az elméletírók által sokat hivatkozott és „posztmodern történetírásként” aposztrofált szövegét, a *Dead Certaintiest*. Nem állítom, hogy a fenti írók mindegyike olvasott White-ot (bár néhányan biztosan), azt sem gondolom feltétlenül, hogy az irodalom már megint két (vagy még több) lépéssel a történelem előtt jár. Inkább úgy fogalmaznék: a formai újítások mindig az irodalomtól jönnek. Mert az a dolga, ilyen kulturális elvárások vannak vele szemben, ilyen intézményrendszer épült rá. Mert az irodalom elsősorban nyelv, forma, játék. Persze, tudom, a történelem is elsősorban nyelv és forma, és nem vagyok naiv, azt is tudom, hogy az irodalom sem önkényes játék, számos társadalmi szabály köti, olyan rítusok és intézmények épülnek rá, amelyek meghatározzák (konkrét és metaforikus értelemben vett) eladhatóságát.

Philip Carrard egy Hayden White-ről szóló 2019-es tanulmányában az amerikai teoretikus és a történész-társadalom kapcsolatát „süketek párbeszédének” nevezte, kiemelve, hogy tulajdonképpen mindkét fél teljesen mást ért olyan fogalmak alatt, mint „fikció”, „irodalom”, „tény” vagy „valóság”, és máshogy látja a történész feladatát. Carrard szerint azonban White a 2010-es évek történészei között éppen egy olyan szerzőben lelt titkos szövetségesre, aki maga igen kritikus a white-i tanokkal: Ivan Jablonka 2014-es, *L'histoire est une littérature contemporaine. Manifeste pour sciences sociales* (A történelem a kortárs irodalom. Kiáltvány a társadalomtudomány számára) című könyve révén. A francia történész kétségkívül többször is bírálja White-ot és a posztmodernnt, miközben saját elképzelése nem áll messze tőle – pontosabban irodalom és történelem kapcsolatának vizsgálatában másra helyezi a hangsúlyt, mint az amerikai teoretikus.

A szerző szerint történettudomány és irodalom kapcsolatának vizsgálatában két fő csapdába vagyunk hajlamosak beleesni. Mindkettő redukció: az egyik, hogy az irodalmat a fikcióra redukáljuk (vagyis a történelmi szöveg irodalmi alkotás, amennyiben formája révén fiktív, ahogy, mondjuk, White állítja). A másik pedig, hogy az irodalmat a regényre szűkítjük: vagyis, ahogy már kifejtettem, a különböző korszakok regénypoétikáival mérjük össze a történetírást. Jablonka szerint azonban van egy olyan meglehetősen széles határterület vagy átmeneti sáv az irodalomban, amely felől a történetírás sokkal termékenyebben értelmezhető: a nem fikciós vagy tényirodalom igen sokféle megjelenése. Csak a kortárs irodalomból szemelgetve Jablonka olyan szerzőket és műveket nevez meg, mint Günter Grass *Hagymabántása*, Karl Ove Knausgård regényciklusa, a *Harcom* vagy Annie Ernaux teljes életműve. A francia történész nem említi ugyan, de ide sorolhatnánk még egy másik közelmúltban Nobel-díjat kapott szerzőnő, Svetlana Alekszijevicev könyveit is. Visszább menve megemlíthetjük az 1960-as és '70-es évek amerikai tényirodalmát és újszurnalizmusát (Truman Capote, Norman Mailer és Tom Wolfe műveit), a holokauszt- és Gulag-tanúságtételeket Primo Levitől Charlotte Delbón át Szolzsenyicinig és Varlam Salamovig, vagy még visszább Dosztojevskij és Csehov szibériai visszaemlékezéseit, útinaplóit. Ha magyar párhuzamokat keresünk, a kortársak közül Oravecz Imre családtörténeti regénytrilógiáját, *A rög gyermekeit* emelhetném ki, visszább menve Tar Sándort vagy az irodalmi szociográfiák hagyományát. Nyilván hosszan bővíthetném a listát, nem is ez a cél. Inkább az, hogy a történetírás és irodalom különbségét nehezen lehetne szimplán a valóságreferenciára korlátozni. Ahogy arra sem, hogy az irodalmi szövegnél adott esetben ne lenne fontos vagy akár kiemelkedő elem a ténytudás. Csak egy közelmúltbeli példát említve: Svetlana Alekszijevicev annak idején a saját interjúalanyai perelték be az afganisztáni háborúról szóló *Fiúk cinkkoporsóban* című könyve miatt, nem a tények meghamisításával vádolva, hanem éppen azzal, hogy nem lett volna szabad ezt az igazságot megírnia, mert ezzel megszenteltetette a háborúban elesett katonák emlékét. A per egyik fő kérdése épp az volt, hogy a tények *elrendezése* mennyire tartozhat az írói szabadság hatálya alá. (Érdekes, hogy a szerző és ügyvédje a bírósági tárgyalásra a tudományos akadémiától kért szakvéleményt, hogy definiálják a dokumentumregény műfaját, illetve azt, hogy a zsáner milyen viszonyban áll más tényirodalmi műfajokkal, például az újságírással vagy a történetírással.)

Ha történelem és irodalom különbsége nem feltétlenül a tényekben és/vagy a valóságreferenciában rejlik, és White óta azt is tudjuk, hogy nem is a cselekményszervezés, a kompozíciós eszközök használata különíti el a két területet, akkor vajon hol húzható meg a határ? Jablonka azt hangsúlyozza, hogy az irodalom egyfajta kognitív eszköz, amely a valóságról alkotott tudásunkat rendezi újra. Akárcsak a történelem, hiszen egy szöveget pusztán az nem tesz történetírássá, hogy csak valóságreferens tényeket tartalmaz (ha ez lenne az egyetlen kritérium, akkor nemcsak a tényirodalomtól nem tudnánk megkülönböztetni, hanem a zszurnalizmustól,

az útikönyvektől vagy a sportközvetítésektől sem). A történelem Jablonka szerint maga a kompozíció, az, ahogy a kutatói tekintet kiválasztja és összerendezi az anyagát, az érvelés, amellyel a tényekből, adatokból jelentést generál – ahogy meggyőzi olvasóját, hogy az általa kiválasztott téma túlmutat önmagán, jelentőséggel bír, és ahogy valamilyen konklúzióra jut. Jablonka a *módszer fikcióinak* nevezi azokat a társadalomtudósi eljárásokat, amelyek révén az anyag megfogalmazódik, formára tesz szert, érveléssé válik. Ebből a szempontból pedig irodalom és történelem nem állnak távol egymástól, sőt, Jablonka szerint gyakorlatilag ugyanazt képviselik: a valóságot mutatják be, értetik meg, helyezik új megvilágításba. Még eszközeik is hasonlóak: legfeljebb ezeket másként alkalmazzák, más tétellel bírnak.

Jablonka 2012-es könyve, az *Histoire des grand-parents que je n'ai pas eus* (A nagyszüleim története, akik sosem voltak nekem) lényegében teoretikus munkájának párdarabja, amelyben bemutatja, hogyan képzei el az ilyesfajta történetírást. A mű valahol az önéletírás, a családtörténet, a társadalomtörténet és a mikrotörténelem metszetében helyezkedik el, a történész a holokauszt áldozatául esett nagyszülei életét és halálát igyekszik megírni. Még a nagyszülők deportálás utáni, auschwitz napjait és halálát is rekonstruálni próbálja: nem maradtak fent ugyan konkrét források, de más táborlakók tanúságtételei, élettörténetei, történelmi beszámolók alapján felvázolja a halálhoz vezető lehetséges forgatókönyveket. Mindezt egyrészt a történelmi diszciplína kritériumainak megfelelően: levéltári és egyéb forrásokkal, a könyv végén nagyjából harmincoldalnyi jegyzetapparátussal. Emellett igen személyesen, saját történészi kutatását is beleírva a könyvbe: motivációit, a tanúkkal való találkozások körülményeit, személyes érzéseit, kétségeit. Jablonka teoretikus könyvében is hangsúlyozza, hogy a történettudományos beszámoló adekvát módja lehet egy személyesebb stílus, amely magát a kutatást, a szöveg létrejöttének folyamatát, vagyis a módszertan fikcionális eszközeit is megmutatja. Tehát nemcsak a végeredményt láthatjuk, hanem a szöveg létrehozása is tematizálódik. Hogy Esterházy Péter híres regénycímét, a *Termelési regényt* megidézzem: Jablonka könyve nemcsak a történelmet mutatja be, hanem a történelem termelésének történetét is.

Bármilyen elgondolkodtató és impozáns is Jablonka elmélete a módszer fikciójáról, és bármennyire is egyetértünk vele a történelem és az irodalom közös végső céljában, attól még a két terület kulturális funkciója különbözik, a történelem *nem* kortárs irodalom. A francia szerző könyve nagyon erősen reflexív, ám fő tétje mégiscsak a *valóság* (vagy legalábbis egy lehetséges valóság) feltárása, amelyet legitimál a könyv végi bőséges jegyzetanyag. Ahogy Svetlana Alekszijevice perében az akadémiai szakvélemény a műfajból adódó írói szabadságot hangsúlyozta (vagyis hogy a dokumentum*regény* szó utótagja lehetővé teszi a szubjektivitást), Jablonka esetében bizonyára a történelem adatolt dokumentumszerűségét emelné ki. Spekulál ugyan a történész, de olyan területen, ahol nincs konkrét forrás, ezeket a spekulációkat pedig nyíltan vállalja, a szerinte legvalószínűbb történetet mutatva be.

Gondolatmenetemet továbbfűzve egy másik teoretikus, ezúttal egy irodalmár egyik észrevételét hívnám segítségül. Terry Eagleton elméleti kézikönyvének bevezetőjében az irodalom mibenlétével kapcsolatban azt mondja, hogy az irodalom nem ontológiai fogalom, hanem funkcionális. Vagyis nem érdemes az irodalom létmódjára kérdezni, hanem csak arra, hogy mit teszünk vele, mi a funkciója az adott kultúrában. Ez pedig nem állandó, nincsenek „örök irodalmi értékek”, hanem az irodalom egy folyamatosan változó szöveg- és funkcióhalmaz. Magyarul nincs olyan, hogy valami irodalomként létezik, csak olyan van, hogy irodalomként olvassuk: azaz egy adott közeg, korszak kulturális konvenciói, elemei, diszkurzív szabályrendszerei határozzák meg, mit tekintünk irodalomnak, és mit, mondjuk, tudományos műnek, történelemnek vagy éppen csak „hétköznapi” szövegnek. Továbbmenve az eagletoni okoskodást a történettudományra is vonatkoztathatjuk, a diszciplínát olyan kulturális funkciók és attitűdök összességének tekintve, amelyhez például az is szorosan hozzátartozik, hogy a történelem nem irodalom. Nem azért, mert White-nak ne lett volna igaza, és formailag ne lennének rokonok. Nem is azért, mert a történelem a valóságot mutatja meg, az irodalom pedig fikció. Mindkettőben van fiktív elem és valóságos is. Hanem azért, mert ha történelmet írunk vagy olvasunk, akkor nem irodalmat írunk vagy olvasunk. Más játékszabályok alapján értelmezzük, más elvárásaink vannak, másra használjuk az adott típusú szöveget.

Csak a legegyszerűsebb tényezőt tekintve: nehezen tudom például elképzelni, hogy akár a legrelativistább történész, aki amúgy mélységesen egyetért Hayden White nézeteivel, s aki a legkevésbé sem hisz a valóság rekonstruálhatóságában, ne azzal a titkos céllal állna neki egy kutatásnak, ne azzal az ambícióval írja meg cikkét, disszertációját, könyvét, hogy márpedig ő mégiscsak fel fog ismerni és ismereteni néhány részizagságot. Bármennyire is strukturalista volt a *Metahistory*, s az irányzat előfeltevései alapján fő ambíciója akármennyire is a szövegek nyelvi struktúrájának feltérképezése és a történelmi szövegek mögötti előfeltevések leleplezése volt, vajon titkon White nem remélte-e, hogy e struktúrák *objektív* leírását adja? Sőt, amikor a 19. század történelmi tudatának alapvető tropológiai vonalát a romantikus történetírás metaforikus szemléletétől a Nietzsche és Croce fémjelezte írnia felé való mozgásban látta, e narratívát nem tekintette vajon legalább titkon *igaz* történetnek? (Habár, mint az írásom mottójában idézett visszaemlékezésből kiderül, valódi bölcsként és jó teoretikusként még saját elméletét is ki tudta nevetni.)

Ne azt kutassuk, mi is történt valójában? Akkor mégis, mi a fenét kéne csinálnunk? Persze, tudjuk, hogy nem lehetséges, és azt is, hogy legfeljebb a szerintünk legvalószínűbb valóságot rekonstruáljuk, de tulajdonképpen mi a különbség a szerintem legvalószínűbb valóság és a valóság között? Ahogy sok éve egyik kedvenc tanárom mondta egy Bevezetés a filozófiába-kurzuson: a szolipszista filozófus talán nem hisz a tudatán kívüli világ bizonyíthatóságában, de amikor a kocsiját vezeti, mégiscsak lenyomja a féket a piros lámpa előtt. Nem azért, mert sosem lehet tudni,

igaza van-e, hanem mivel ebben a játékban ezek a szabályok. A másik oldalról: mikor lesz egy történelmi szöveg meggyőző? Ha elhisszük, hogy az általa bemutatott valóság a legvalószínűbb. Mikor hisszük el? Ha az adott játékszabályok szerint játszik, ha jól meg van írva. A jól megírtság (vagy Jablonka terminusával a módszer fikciója) pedig minden bizonnyal azt is jelenti, hogy csak bizonyos határig mehetünk el az irodalmi eszköz alkalmazásában, tágíthatjuk ugyan tudományos diskurzusunk határait, de fő célunk mégis az, hogy történelem maradjunk.

A Paradicsom kapuját mégiscsak kerub őrzi, s e kerub mi magunk vagyunk.

= = Konklúzió (vagy olyasmi)

Egy derék akadémiai tanulmány végén mindenképpen kell egy konklúzió. Bár szövegem nem akart hagyományos dolgozat lenni, azért mégiscsak illene valamilyen végkövetkeztetést megfogalmaznom. Habár történelem és irodalom összeolvasztásának lehetetlensége (vagy inkább értelmetlensége) mellett érveltem, ezzel semmiképp sem azt szeretném állítani, hogy nyugodjunk bele a megváltoztathatatlanba, írjunk minél színtelenebbül, nincs helye a formai kísérletezésnek a történettudományban. Álszent is lenne, hiszen a magam szerény és tökéletlen módján épp valami ilyesmire teszek kísérletet ebben az esszémben. Nyilván van helye és terepe, legfeljebb naivitás azt hinni, hogy az eljövendő a képregényben írt disszertációk kora lesz. Talán nem az a cél, hogy a történelem legyen a kortárs irodalom. Ezen a pályán versenyezve jó eséllyel veszítene. Már csak azért is, mert senki sem várja el tőle, hogy kortárs irodalom legyen. Bizonyára nem is úgy lehet felvenni a kesztyűt a *fake news* és az összeesküvés-elmélet alapú „történelmek” ellen, hogy a tudomány elengedi módszertani és írásmódbeli standardjait (szerencsére ez fel sem merül), de úgy sem, ha semmit sem változtat, az akadémiai nyelv elefántcsonttornyába vonulva, a retorikamentesség illúzióját őrizgetve és intézményes „Apage Satanas!”-t kiáltva mindenre, ami reflexív, elméletorientált vagy formailag kilép a komfortzónából.

Az esszét indító két kronológia homlokegyenest ellenkező elbeszéléseken keresztül ugyan, de White forradalmárságát hirdette. Legfeljebb annyiban tértek el, hogy a második e forradalmat szimpla intellektuális divatnak, „bölcészkedésnek” tekintve relativizálta. Mivel mindkét kronológiát én alkottam, saját White-értelmezésem szerves része, hogy a teoretikus nézetei, még ha nem is hoztak létre Thomas Kuhn-i értelemben vett tudományos forradalmat, de ezzel együtt is forradalmár attitűddel bírtak. Azonban *A történelem terhe* kiáltványában megfogalmazott „az írás forradalma”-hozzaállást hamarosan már sokkal inkább az „olvasás forradalma” váltotta fel. Egy későbbi interjúban a szerző leszögezte: a *Metahistory* (és tehetnénk hozzá, White teljes elméleti munkássága) nem azt akarta megtanítani, hogyan kell egy történelmi művet megírni, hanem azt, hogyan olvassuk az ilyen jellegű szövegeket. Az olvasás forradalma pedig javarészt megvalósult, így egyáltalán nem gondolnám, hogy White nézetei irrelevánsak vagy meghaladottak lennének. Bár manapság a történetfilozófiai gondolkodás fősodra kétségkívül más irányt

vett, nélküle minden bizonytalannal nem itt tartanánk, a mostani kérdések nem vagy nem így fogalmazódnának meg. (Másrészt, az sem biztos, hogy mindig az adott intellektuális divatok a legérdekesebbek.) Emellett titokban vagy nyíltan, de bármennyire is a valóságot tárjuk fel és akarjuk ábrázolni, azért jó, ha tudjuk, és nem félünk kimondani, hogy a számunkra valóságokat kutatjuk, és azt kommunikáljuk, ami szerintünk a legvalószínűbb és társadalmilag leghasznosabb valóság. Ráadásul a két jelző tulajdonképpen ugyanazt jelöli.

=== Hivatkozott irodalom ===

- Borges, Jorge Luis: A krimi. In: uő: *A halhatatlanság. Öt esszé.* Ford. Tóth Éva. Európa, Budapest, 1992. 64–83.
- Burke, Peter: Metahistory: Before and After. *Rethinking History*, 17. évf. (2013) 4. sz. 437–444.
- Carrard, Philippe: Hayden White, Postmodern Anxieties, and the Linguistic Turn. *Critical Hermeneutics*, 3. évf. (2019) 1. sz. 209–237.
- Chartier, Roger: Ahol a part szakad: Történelem, nyelv, gyakorlat: négy kérdés Hayden White-hoz. Ford. Tóta Péter Benedek. *Műhely*, 26. évf. (2003) 4. sz. 46–51.
- Domańska, Ewa et al.: Globalizing Hayden White. *Rethinking History*, 23. évf. (2019) 4. sz. 533–581.
- Eagleton, Terry: *A fenomenológiától a pszichoanalízisig.* Ford. Szili József. Helikon, Budapest, 2000.
- Elias, Amy J.: The Voices of Hayden White. *Los Angeles Review of Books*, 2018. április 22. <https://lareviewofbooks.org/article/the-voices-of-hayden-white/> (letöltve: 2023. november 13.).
- Esterházy Péter: Mi lesz ma este? *Holmi*, 16. évf. (2004) 8. sz. 1001–1004.
- Ginzburg, Carlo: „Unus testis”. A zsidók kiirtása és a valóság elve. Ford. Paksy Eszter. In: uő: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem.* Kijárat, Budapest, 2010. 273–291.
- Gyáni Gábor: *A történelmi tudás.* Osiris, Budapest, 2020.

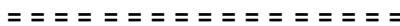
- Herman, Paul: A Weberian Medievalist: Hayden White in the 1950s. *Rethinking History*, 12. évf. (2008) 1. sz. 75–102.
- Jablonka, Ivan: *History of the Grandparents I Never Had*. Transl. Jane Kuntz. Stanford UP, Stanford, California, 2016.
- Jablonka, Ivan: *History Is a Contemporary Literature. Manifesto for the Social Sciences*. Transl. Nathan J. Bracher. Cornell UP, Ithaca–London, 2018.
- Megill, Allan: The Reception of Foucault by Historians. *Journal of the History of Ideas*, 48. évf. (1987) 1. sz. 117–141.
- Momigliano, Arnaldo: The Rhetoric of History and the History of Rhetoric: on Hayden White's Tropes. In: *Comparative Criticism*. Volume 3: *A Yearbook*. Ed. Elinor S. Shaffer. Cambridge University Press, Cambridge, 1981. 259–268.
- Soldán, Paz – José Edmundo: Interview with Hayden White. *Lucero*, 6. évf. (1995) 1. 3–7.
- Simon Zoltán Boldizsár: Reflexivitás a történetírásban. *Korall*, 14. évf. (2013) 52. sz. 169–186.
- Vann, Richard T.: The Reception of Hayden White. *History and Theory*, 37. évf. (1998) 2. sz. 143–161.
- White, Hayden: „...humanista vagyok, és szerintem a humaniorák lényegében az olvasásról szólnak”. *Aetas*, 20. évf. (2005) 1–2. sz. 259–269.
- White, Hayden: Preface to the Fortieth-Anniversary Edition. In: uő: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Fortieth-Anniversary Edition*. Baltimore, Johns Hopkins University, 2014. Kindle version.
- White v. Davis. *Justia US Law*. <https://law.justia.com/cases/california/supreme-court/3d/13/757.html> (letöltve: 2023. október 6.).
- Windschuttle, Keith: *The Killing of History. How Literary Critics and Social Theorists Are Murdering Our Past*. Encounter Books, New York – London, 1996.

Green Silence

Fotó: Kovalovszky Dániel

Kulcsszavak

Hayden White, történeti emlékezet, Metahistory, történelemelmélet

/ The Burden of the Theory of History, or Could Historiography and Literature Be Friends, and If They Could, Why They Could Not? /

The essay aims to examine some connections between the writing styles of literature and history. It starts with claims of narrative philosophy of historical writing, which emphasizes that historiography needs to use some narrative and rhetorical tools of modernist and postmodern fiction. The article tends to be unconventional in terms of its style with the personal tone and viewpoint of the author because one of its presumptions is that the rules of academic writing basically exclude using literary devices. In the author's opinion, the main problem with this claim is that it presupposes ideal types of modes of writing called literature and history without considering the social and cultural dimensions (and historicity) of working these. Thus, the author argues for using a new, more dynamic model of connections between literature and history focused on social and cultural expectations and presumptions of readers.

Green Silence

Fotó: Kovalovszky Dániel